कक्षा-९ मा अनिवार्य विषयको शिक्षण क्रियाकलापहरू

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम
तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता
पुरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

शोधकर्ता
चोभा मल्ल
परीक्षा रोल नं. : २८००१९/०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-३२२-२६-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६८

कक्षा-९ मा अनिवार्य विषयको शिक्षण क्रियाकलापहरू
- चोभा मल्ल
२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्रा चोभा मल्लले शोध प्रतिवेदन शीर्षक **कक्षा–९ मा अनिवार्य विषयको शिक्षण क्रियाकलाप** शीर्षक मेरो निर्देशनमा रही शोध प्रस्तावना तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यस शोध प्रतिवेदन लेखनप्रति म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट भएकोले आवश्यक मौखिक अन्तर्वार्ताको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा. विश्वबाला थापा

शोध निर्देशक

मिति : २०६८-०२-

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका लागि शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम अनुरूप शिक्षा शोध पाठ्यांशका निमित्त छात्रा चोभा मल्लले **कक्षा-९ अनिवार्य विषयको शिक्षण क्रियाकलाप** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोध प्रतिवेदन स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएकोले यो शोध प्रस्तावना मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ :-

मूल्याङ्कन समिति	हस्ताक्षर
नारायण बस्नेत विभागीय प्रमुख पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग	....
उप. प्रा. विश्वबाला थापा शोध निर्देशक	....
.... बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०६७-०२-

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि **कक्षा-९ मा अनिवार्य विषयहरूको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था** शीर्षकमा गरिएको थियो । यस शोधपत्रको तयारिको क्रममा अति व्यस्तताको बाबजुद आफ्नो अमूल्य समय मिलाइ निर्देशन सल्लाह सुझाब प्रदान गरी शोधकार्यलाई पूर्णता प्रदान गरुन्जेल निरन्तर बाटो देखाउने तथा अध्ययन कार्यलाई सफल पार्न सहयोग गर्नुहुने आदरणिय गुरुआमा एवं शोधनिर्देशक उप.प्रा विश्वबाला थापाप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछ ।

शोधकार्यमा आवश्यक सल्लाह एवं स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागित प्रमुख सह. प्रा. नारायण बस्नेत ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछ साथै शोधपत्र पूरा गर्ने अवस्था सम्म आउन सहयोग पुऱ्याउने गुरुहरू श्री किरणराम रञ्जितकार, श्री शिवराज वडु, यशोधारा पन्तज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस अनुसनधानका क्रममा आवश्यक सूचना वा तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने श्री त्रिभुवन जनता उच्च मा.वि. र श्री यमुनानन्द नमुना उच्च मा.वि.का सम्पूर्ण विद्यालय परिवारप्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

निरन्तर आवश्यक सल्लाह, सुझाव प्रदान गरिदिनु हुने मेरा साथीहरू, रूपा, मुना, राधिका, रिमा, बोम बहादुर खड्का साथै सम्पूर्ण साथीहरूप्रति र हरतरहले हृदयदेखि सहयोग गर्ने मेरो श्रीमान् सुमन मल्ल, छोरीहरू नेहा र सुप्रिम वुवा उपेन्द्र व. मल्ल, मुमा, उर्मिला मल्ल, दिज्यु/भिनाजु अमर चन्द तथा कल्पना मल्ल, बहिनी यमुना साथै सम्पूर्ण परिवारप्रति हृदयदेखि आभार व्यक्त गर्दछ । आफ्नो व्यस्त समयका बाबजुद समयमै कम्प्युटर टंकन छपाई, फोटोकपी, बाइन्डिङ्ग कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने सुनेश श्रेष्ठप्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

चोभा मल्ल

शोधसार

नेपालमा शिक्षा प्रतिवेदन २०४९ र उच्च राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले निर्देशित गरे अनुसार माध्यमिक तहमा नेपाली, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक अध्ययन र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरणमा शिक्षालाई अनिवार्य विषयहरूको रूपमा कार्यान्वयन गरिरहेको छ । कक्षा-९ मा अनिवार्य विषहरूको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन गर्नका शिक्षकको पृष्ठभूमि पत्ता लगाउने, शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्ने र शिक्षण क्रियाकलापप्रति शिक्षकको दृष्टिकोण पहिचान गर्ने उद्देश्यले राखिएको थियो । यो अध्ययन रुकुम जिल्ला खलंगा गा.वि.का दुईवटा मा.वि.लाई उद्देश्यात्मक नमुना छनोट पद्धतिद्वारा छनौट गरिएको थियो भने प्रधानाध्याक र विषय शिक्षकलाई स्वतह छनोट गरी अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । दुइवटा विद्यालयका कक्षा ९ का १२/१२ जना (६ छात्र/६ छात्रा) पर्ने गरी जम्मा २४ जना विद्यार्थीलाई गोलाप्रथाद्वारा छनौट गरी लक्षित समूह छलफल गरिएको थियो भने मा.वि. तहमा अनिवार्य विषय शिक्षण गर्न शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउन लिकर्ट विधिको प्रयोग तथा कक्षा अवलोकन गरी आवश्यक सूचनाहरू संकलन गरिएको थियो ।

यस अध्ययनबाट विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूले आवश्यक शैक्षिक योग्यता वि.एड र सो भन्दा माथिको योग्यता हासिल गरेको पाइयो भने लैङ्गिक रूपमा महिलाको संख्या एकदमै न्यून रहेको पाइयो । जातिगत हिसावले हेर्ने हो भने बढी क्षेत्रीको वाहुल्यता रहेको तालिम प्राप्त, विशिष्टिकरण गरेको विषय नै अध्यापन गर्दै आइरहेको पाइयो । शिक्षण क्रियाकलापमा सबै विषय शिक्षकहरूले लिखित रूपमा पाठयोजना निर्माण नगरिकनै, कक्षा शिक्षण गर्दा धेरै जसोले पूर्वपाठको स्मरण गराइ नयाँ पाठको सुरुवात गर्दै, कहिलेकाँही मात्र अन्य सामग्रीको प्रयोग गर्ने, प्राय दैनिक प्रयोगका सामग्रीहरू प्रयोग गर्ने, शिक्षण विधिहरू बढी व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर प्रयोग गरेको पाइयो । विद्यार्थीको मूल्याङ्कन लिखित र मौखिक प्रश्नहरूद्वारा गर्दै अन्त्यमा पाठको सारांश बताइ आवश्यकता अनुसार गृहकार्य दिने र हेर्ने गरेको पाइयो । अनिवार्य विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउन यससँग सम्बन्धित सकारात्मक र नकारात्मक वाक्यहरू निर्माण गरी त्यसमा शिक्षकलाई पूर्ण सहमत, सहमत अनिश्चित असहमत र पूर्ण असहमतमा प्रतिक्रिया गर्न लगाइएको थियो जसमा ९ जना शिक्षकले शिक्षण प्रतिको धारणा सकारात्मक र ३ जना शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा तटस्थ रहेको पाइयो ।

सुधारात्मक शिक्षणको लागि सम्बन्धित विषयको लागि सम्बन्धित विषय अध्ययन गरेको व्यक्तिलाई शिक्षकमा नियुक्ति गर्नुपर्ने, शिक्षणप्रति सकारात्म सोच भएका तालिम प्राप्त शिक्षक, शिक्षकलाई नियुक्ति गर्नुपर्ने, विषयवस्तु अनुसार लिखित पाठयोजना निर्माण गरी विद्यार्थीहरूलाई सिकाइप्रति उत्प्रेरित गर्दै आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रयोग गरी विषयवस्तु अनुसारको शिक्षण विधिको छनौट गर्नुपर्ने र तत्काल विद्यार्थीको निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने र तत्काल पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने, दैनिक गृहकार्य दिने र चेक गर्ने गर्नुपर्दछ । यसरी प्रभावकारी शिक्षणका लागि सम्बन्धित निकायले विद्याललाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गरी, शिक्षकलाई शिक्षण सम्बन्धी पुन : तालिमको व्यवस्था गर्ने र प्र.अ., सम्बन्धित निकायले समय समयमा शिक्षकको कक्षा अवलोकन गर्नुपर्ने सुझाव दिइएको छ ।

विषय-सूची

सिफारिस पत्र		I
स्वीकृतिपत्र		II
कृतज्ञताज्ञापन		III
शोधसार		IV
विषयसूची		V
तालिका सूची		VIII
	परिच्छेद एक	
	परिचय	
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	७
१.३	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	८
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५	अध्ययनको औचित्य	९
१.६	अध्ययनको सीमाङ्कन	१०
१.७	परिभाषित शब्दावलीहरू	११
	परिच्छेद दुई	
	पूर्व साहित्यको समीक्षा	
२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा	१३
२.२	विषयगत साहित्यको अध्ययन	१४
२.३	सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन	१९
२.४	अवधारणात्मक ढाँचा	२२
	परिच्छेद तीन	
	अध्ययन विधि	
३.१	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२३
३.२	नमुना छनोट	२४
	३.२.१ क्षेत्र छनोट	२४
	३.२.२ विद्यालयको छनोट	२४
	३.२.३ प्रधानाध्यापक र विषय शिक्षकको छनोट	२४
	३.२.४ विद्यार्थीको छनोट	२४
३.३	साधनको निर्माण	२४
	३.३.१ शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम	२४

३.३.२ प्रधानाध्यापकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका २५
३.३.३ शिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका २५
३.३.४ विद्यार्थीका लागि लक्षित समूह छलफल निर्देशिका २५
३.३.५ कक्षा अवलोकन फाराम २५
३.३.६ लिकर्ट विधिको प्रयोग
३.४ साधनको वैधता २६
३.५ सूचना सङ्कलन प्रक्रिया २६
३.६ सूचना विश्लेषण प्रक्रिया २६
३.७ नीतिगत पक्षहरू २७

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ विषय शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान २८
४.१.१ विज्ञान विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि २८
४.१.२ नेपाली विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी २९
४.१.३ अङ्ग्रेजी विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि ३०
४.१.४ गणित विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि ३१
४.१.५ सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी ३२
४.१.६ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी ३३
४.२ शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ३४
४.२.१ कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३५
४.२.२ शिक्षण क्रियाकलापप्रति प्रधानाध्यापको प्रतिक्रिया ३६
४.२.३ विज्ञान विषयको शिक्षण क्रियाकलाप ३७
४.२.४ नेपाली विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ३९
४.२.५ अंग्रेजी विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४१
४.२.६ गणित विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४३
४.२.७ सामाजिक विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४५
४.२.८ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४८
४.३ शिक्षकको विषय शिक्षण प्रतिको अभिवृत्ति ५१
४.३.१ विषयगत आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा ५१

४.३.२ शैक्षिक योग्यताको आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा ५२
४.३.३ तालिमका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५३
४.३.४ कार्यानुभवको आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५३
४.३.५ उमेरका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा ५४
४.३.६ जातका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा ५५
४.४ शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणाले शिक्षण क्रियाकलाप पारेको प्रभाव ५६

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ५७
५.२ निष्कर्ष ६०
५.३ सुझावहरू ६१

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं. ४.१ : विज्ञान विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि २९

तालिका नं. ४.२ : नेपाली विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि ३०

तालिका नं. ४.३ : अङ्ग्रेजी विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि ३१

तालिका नं. ४.४ : गणित विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी ३२

तालिका नं. ४.५ : सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि ३३

तालिका नं. ४.६ : सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि ३४

तालिका नं. ४.७ : विज्ञान विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ३८

तालिका नं. ४.८ : नेपाली विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४०

तालिका नं. ४.९ : अङ्ग्रेजी विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४२

तालिका नं. ४.१० : गणित विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४४

तालिका नं. ४.११ : सामाजिक विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४६

तालिका नं. ४.१२ : स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था ४९

तालिका नं. ४.१३ : विषयगत आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५१

तालिका नं. ४.१४ : शैक्षिक योग्यताको आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५२

तालिका नं. ४.१५ : कार्यानुभवका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा ५३

तालिका नं. ४.१६ : उमेरका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५४

तालिका नं. ४.१७ : उमेरका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा ५५